

УДК 159.9

DOI <https://doi.org/10.32838/2709-3093/2020.1/07>

Романюк Л.В.

Таврійський національний університет імені В.І. Вернадського

Бабич М.Я.

ВНКЗ ЛОР «Бориславський медичний коледж»

Соловей О.Я.

ВНКЗ ЛОР «Бориславський медичний коледж»

СТАНОВЛЕННЯ ЦІННОСТЕЙ СТУДЕНТІВ У ВИВЧЕННІ ПСИХОЛОГІЇ: ТЕХНОЛОГІЯ ТА ДОСВІД

У цій статті розкриваються шляхи, механізми та їх ефекти у становленні цінностей студентської молоді завдяки вивченню психології інтерактивними методами навчання з використанням психотехнологій. Тренінг сприяв значній активізації всіх внутрішньо-особистісних та соціально-психологічних ефектів та механізмів становлення цінностей. Проведений багатofакторний дисперсійний аналіз фактично підтвердив усі робочі гіпотези і підсумував, що впровадження тренінгової підготовки в навчально-виховний процес посилює вплив соціально-психологічних механізмів та сприяє активізації внутрішньо-особистісних механізмів становлення цінностей студентів (достовірними виявилися десять показників зміни середнього рангу Т-цінностей і восьми показників І-цінностей). Значне підвищення рангу Т-цінностей «Розвиток» і «Пізнання» простежувалося в усіх студентів, які брали добровільну участь у експерименті й спостерігаються деякі диференційні ефекти, що виникають унаслідок взаємодії незалежних факторів статі та спеціальності. Суттєві зміни, що відбулися в цінностях студентів серед цінностей-цілей «Розвиток» і «Пізнання», а серед цінностей-засобів «Освіченість» і «Чуйність» є наслідком того, що в процесі тренінгу ці цінності максимально конкретизувалися завдяки вимогам до суб'єкта навчальної діяльності.

Ключові слова: цінності, становлення цінностей, тренінг, психотехнології, міжсуб'єктні фактори.

Постановка проблеми. Технологія навчально-виховної діяльності студентів – майбутніх фахівців – це сукупність методологічних і організаційно-методичних установок та цінностей, які визначають підбір, компонування і порядок задіяння інструментарію. Вона визначає стратегію, тактику і техніку організації виховання в процесі навчання.

Значущим моментом в успішному застосуванні технології виступає необхідність з'ясування цінностей суб'єктів навчання та їх переорієнтацій. В основі останніх – розвиток особистісних установок. Для цього пропонуються різні шляхи розвитку свідомості майбутніх фахівців засобами змісту психолого-педагогічного впливу, що задає орієнтири для смислопошукової діяльності в логічному та інтуїтивному режимах. Такий зміст розглядається як джерело педагогічної творчості, в основі якого не готові рецепти поведінки, а основи спонук смислотворчої діяльності в цілому.

У цьому зв'язку основними категоріями процесу психологічної підготовки виступає зміст

цінностей, який визначає сенс освіти. Контури поняття «зміст» визначаються «прозорим» кордоном, що допускає на його «територію» особистісні смисли. Ціль психологічної і педагогічної підготовки в сучасних умовах полягає не в накопиченні знань, умінь і навичок, а в їх творчому виробництві, тобто народженні в процесі вивчення психолого-педагогічних дисциплін. Оскільки сучасний зміст освіти – багатокомпонентний, то має охоплювати не лише знання, а й способи практичної діяльності, творчий досвід, цінності особистості. Саме такий підхід спроможний забезпечити якість освіти, що в сучасному розумінні має задовольнити ті вимоги, які ставить до кожної особи швидко змінюване суспільство.

Ступінь розробленості проблеми. На думку провідних педагогів й психологів, одним із важливих завдань викладача виступає вміння здійснювати вплив на процеси духовного й душевного становлення студентів, їх цінностей, проектувати соціально-культурне середовище, будувати

психолого-педагогічні умови нормального розвитку людини на основних етапах онтогенезу [1] для актуалізації умінь вирішувати творчі завдання і розвивати здібності до самореалізації. Ці особливі інтелектуальні вміння дають змогу по-новому сприйняти звичні явища, ніби «відкрити заново» для себе складний світ психолого-педагогічних відношень. Їх самостійне осягнення вкрай складне, а покладання на сторонні рекомендації означає перекриття шляху самостійності. Разом із тим є методологія, яка не стверджує, не наставляє, не рекомендує, але спонукає задуматися, розглянути критично, виявити приховані причини явищ, іншими словами, приступити до самоорганізації важливої складової частини психологічної й керівної роботи – до смислопошукової діяльності. Один із ефективних шляхів гуманної організації пізнаючої свідомості пропонує феноменологічна педагогіка і психологія, що забезпечує глибинне проникнення до джерел власне людського в людині.

Феноменологічну установку педагогіки яскраво висвітлює в методі ейдетичної редукції Е. Гуссерль. Цей метод визначає шлях до природної установки людини на зв'язок зі всіма людьми, з людством через «розчистку» свідомості, заповненої передсудами «соціальних» ідеологій, що відвертають людину від її творчої місії спокусами «розчинення в суспільній свідомості» [4]. Загальна спрямованість методу ейдетичної редукції полягає в поверненні людини до її природної сутності, а саме до мікрокосму, що презентований у її конкретних переживаннях. Останні ж через зв'язок з макрокосмом людства сприяють виникненню спільності особистих і загальнолюдських цінностей, понять, переживань, через що світ перетворюється на особистий феномен світу. Це перетворення здійснюється в переживаннях свідомості, які створюють смисл і визначають його існування в зв'язку природних явищ.

Потенціал технологічного оформлення розвитку високих структур особистості виявляється в установці проблемного мислення. Апоретика (рівень проблемного мислення) створює передумову для переходу до теоретичного мислення, яке дає змогу усвідомити смисл і зміст загальнолюдських цінностей і шляхи втілення їх у житті, розвиваючи таким чином свідомість. Поняття «особистісна цінність» вказує на включення діяльності свідомості не насильницьким шляхом, а в ситуації вибору [2].

Опорою для такого пізнання й побудови себе виступають цінності, що відповідають

суб'єктивному моральному досвіду особистості людини.

Психологічну інтерпретацію цінностей дають по-різному, залежно від концептуальних позицій авторів. Зокрема, психоаналіз З. Фрейда, показуючи людину рабом неусвідомлених потягів та бажань, підкреслює, що Super-Ego, тобто вищі цінності у формі заборон і обмежень прояву цих потягів і бажань, можуть стати ворожими особистості та приглушити продуктивні цінності. І лише тоді, коли між Id і носієм вищих цінностей буде знайдено компроміс стосовно переведення енергії лібідо та інстинктів у продуктивно-корисну діяльність, цінності особистості стануть виразними і конструктивними. Австрійський психоаналітик А. Адлер, відкинувши концепцію попередника, зауважив, що наявність цінностей особистості не може бути досягнута шляхом компромісу між несвідомим особистості і носієм вищих цінностей по лінії переадресування енергії цього комплексу в русло продуктивної діяльності. Вона досягається завдяки природженій здатності, яка розкривається в індивідуальному житті людини. Цю здатність Адлер назвав соціальним почуттям або соціальним інтересом.

Український учений В. Роменець виводить цінності зі структури життєвого шляху. Серед них найзначніші пов'язані з моральними смислами і значеннями. Людські цінності, вважає він, є передусім цінностями взаєморозуміння, взаємопізнання і взаємодії [11].

Російський дослідник Б. Паригін виділяє ціннісні орієнтації як цінності суспільства, тією чи іншою мірою засвоєні індивідом, а також символи – засіб закріплення санкціонованої системи цінностей. Вони «...поєднують у собі раціональний сенс <...> соціальної цінності з високим емоційним рівнем і гостротою її сприйняття і переживання» [8]. Вони входять у структуру соціально-специфічного досвіду особистості. Перелічені параметри об'єднані ним у поняття «значення».

В. Ядов аналізує чотири рівні диспозицій в ієрархічній структурі системи соціальних установок [15, с. 89–105]. На четвертому (вищому) рівні розміщується система цінностей особистості, яку він вважає вищим рівнем диспозиційної ієрархії особистості у вигляді ціннісних орієнтацій на цілі життєдіяльності і засоби їх реалізації.

Д. Узнадзе розглядає у своїх працях явище об'єктивації, яке можна віднести до психологічних механізмів формування установки та цінності [14]. Об'єктивацією Д. Узнадзе називає специфіч-

ний акт, який на основі діяльності людини перетворює предмет або явище на спеціальний самостійний об'єкт спостереження. Вона перетворює наявні об'єкти на предмети, на яких людина концентрує свою увагу, об'єктивує їх. Об'єктивація за Д. Узнадзе – результат процесу переходу внутрішнього у зовнішнє, із суб'єкта в об'єкт, створення об'єкта, з яким взаємодіє людина. Неабияку роль тут відіграє акт уваги, що являє собою виділення об'єкта з кола первинних сприймань на основі установки. Людині притаманний психічний рівень об'єктивації. Вона здатна мислити, будувати основи культурного життя та виступати творцем культурних цінностей.

Таким чином, основна ідея системи установок і цінностей полягає в тому, що ці феномени є результатом діяльності індивідуальної системи почуттів, знань і поведінкових реакцій, пов'язаних з таким об'єктом. Вони являють собою оціночну схильність до того чи іншого об'єкта, а в їх системі входять п'ять компонентів: установка, когніції (переконання і знання), афективні реакції (почуття), поведінкові інтенції (наміри) і власне поведінка. Безпосередні зміни в поведінці та вербальних техніках запускають механізм ланцюгової реакції змін в установках і цінностях.

Уважатимемо *становлення* цінностей – актами їх виникнення, утворення у процесі розвитку особистості. Вони часто приймаються від середовища або являють собою цінність зворотного напрямку, що рухається від особистості до середовища, коли людина відмовляється від ідентифікації із сімейними цінностями чи цінностями культури. Як відомо, у вітчизняній літературі минулого століття поняття «становлення» вживалося в контексті поняття «розвиток» і зазвичай ототожнювалося з останнім. Водночас сучасна психологічна наука пропонує термінологію, в якій великий тезаурус понять до категорії «розвиток», серед яких чільне місце посідає термін «становлення». Нами обґрунтовується сутність та співвідношення зазначених понять. Під останнім розуміється спонтанна мінливість речей і явищ, їх неперервний перехід (трансгресії), перетворення на інші. Це поняття виступає як «перша істина» [3]. Таким чином, становлення – це перехід можливості в дійсність у процесі розвитку. Головна його риса полягає в тому, що існування явища вже почалося, але ще не набуло завершеної форми. Воно виступає як процес зародження можливостей і перетворення однієї з них на дійсність. Виходячи з цього, становлення цінностей особистості означає неперервний пере-

хід, перетворення тих цінностей, які набувають у свідомості дорослої особистості осмисленого рівня і продовжують інтегруватися до її ціннісної системи на рівні самосвідомості. Водночас цінності реконструюються, набуваючи значущості для людини, ієрархізуються, охоплюючи нові смисли й структурують по-новому життєві простори людини [10, с. 10–11].

Незважаючи на численні дослідження природи й механізмів цінностей і смислу як міждисциплінарних проблем, у психології практично відсутні дослідження психологічних основ становлення цінностей і смислу в єдності їх змістових і динамічних проявів у просторі вищої освіти. Особливо уважно вивчалися цінності студентів гуманітарних факультетів як майбутніх фахівців, учителів, викладачів, спортсменів. Однак досліджень становлення цінностей і смислу (сенсу) студентів медичних, економічних, аграрних, технічних і психологічних спеціальностей університетів поки що не було проведено.

Тривала робота авторів в інститутах бізнесу і фінансів, агротехнологій, механізації та електрифікації, факультетах біотехнологій та ветеринарної медицини, а також на факультетах психології й соціальної реабілітації та медичного коледжу визначила специфіку інтересу й позначила проблему, за якою продовжують проводитися дослідження.

Тому **метою** цієї статті є спроба розкрити шляхи і механізми становлення цінностей студентської молоді в процесі вивчення ними психології інтерактивними методами навчання з використанням психотехнологій.

Розвиток тренінгу. У цьому дослідженні авторами використано методи психологічного тренінгу в процесі впливу на становлення цінностей студентів. У їх основу взято прийоми й методи нейролінгвістичного програмування (NLP).

Програма полягала в створенні умов для зміни мовних стратегій студентів. В ідеалі – це сприяння переходу негативних установок і цінностей у позитивні, завдяки чому можлива ціннісна переорієнтація свідомості й поведінки. Оскільки механізм переходу досить складний, то майбутні фахівці ознайомилися із загальними основами методики становлення цінностей особистості студента. Вона розроблена як гуманістичний варіант нейролінгвістичного програмування (NLP) Р. Бендлер і Дж. Грюндер з використанням елементів ненасильницької комунікації американського психолога М. Розенберга та практичного курсу психології «40 вправ тренінгу NLP» Р. Джонсона

[5]. На відміну від програм NLP, зорієнтованих на швидку зміну особистостей із психічними складнощами і порушеннями, запропонована техніка дії спрямована не на вплив через несвідоме, а на поступовий (досить повільний) процес осмисленого усвідомлення особистісних цінностей. Сенс програми полягає в такому.

Кожному студенту необхідно було оволодіти двома видами знань про себе: знанням-описом і знанням – регулятором діяльності. Перше – результат застосування діагностики, що дає змогу отримати широкий спектр знань про особистість студента й ознайомити його з ними. Отримання таких знань про себе дає змогу порівняти себе з іншими, сформулювати питання, спрямовані на подальше самопізнання, отримати пояснення певним фактам власної поведінки.

Інший рід знань здобувається шляхом аналізу тієї діяльності, якою студенти управляють. У ході цього аналізу відбувається усвідомлення прихованих до цього психічних побудов, що управляють поведінкою. Набуття такого роду знань (усвідомлення себе) дає змогу цілеспрямовано скорегувати уявлення студента про світ і за рахунок цього, а не за рахунок зовнішнього впливу, змінити свою поведінку. По суті – це самоконтроль, якого студента навчили шляхом педагогічної підтримки.

Оскільки NLP являє собою моделюючий процес і набір інструментів для того, щоб активізувалися психологічні механізми розвитку і змін, то вважається, що воно допомагає досягти ресурсного стану, завдяки якому з'являється здатність отримати необхідні результати. NLP дає змогу впливати на стан, відкриваючи нові моделі поведінки. Його визначають як «набір технічних прийомів, моделей та стратегій, що допомагають успішній комунікації, зростанню, зміні особистості і навчанню» [16, с. 14]. Використання прийомів NLP має на меті встановити рапорт (центральне поняття для такої методики), тобто гармонійні взаємини між учасниками спілкування і взаємодію цих стосунків, які дають змогу програмувати найсприятливіші для спілкування і взаємодії реакції учасників на мовлення або вчинки кожного з них, забезпечують повне взаєморозуміння, взаємосимпатію, допомагають уникати або швидко корегувати будь-які суперечності й несприятливі ситуації в спілкуванні.

У педагогічній практиці його використовують як засіб встановлення зв'язку між викладачем і студентами, тобто як засіб гармонізації взаємин, мети, намірів, уявлень, думок усіх учасників навчального процесу. Така гармонізація забезпе-

чує співпадіння їхнього емоційного сприйняття навчальної дійсності і реагування на цю дійсність, що забезпечує створення оптимального психологічного клімату для навчання і здобуття його найвищих результатів. За технікою NLP викладач впливає на неспецифічну психічну реактивність тих, хто навчається, завдяки створенню сприятливого психологічного клімату, використанню неспецифічних чинників у аудиторній комунікації і поведінці – голосі, інтонації, певних способах подачі ідей, пропозицій тощо. Це, мабуть, найцінніша характеристика методики NLP, яка робить її такою ефективною для навчання, зокрема вивчення психології.

У практичному курсі програми було використано чотири вправи, спрямовані на з'ясування ієрархії цінностей і вплив на їх розвиток. Вправи складені з урахуванням різноманітних стилів навчання. Спочатку педагог презентує їх принципи за допомогою пам'яток і демонструє навик з тією метою, щоб учасники бачили і чули ще до того, як самі попрацюють в цьому. Більшість вправ виконувалося в групах із трьох студентів. Третій учасник у групі зазвичай виступав ведучим. Він спостерігав за ходом роботи в групі, підтримував двох безпосередніх учасників і керував виконанням вправи. Спостереження виступало важливою частиною навчання і допомагало розвивати навик спостереження і слухання.

Наше завдання зводилося до контролю за кожною групою і втручання, якщо група збивалася з визначеного курсу. Цього легко досягнути, якщо всі групи, що виконують вправу, працюють в одній аудиторії за умови достатнього місця, щоб не заважати один одному. При цьому рекомендується, щоб маленькі групи виконували вправи, не використовуючи столів.

Після практичного заняття проводилася оглядова дискусія, що сприяла рефлексії. За деяких умов доцільним виявлялося також давати час на самостійну рефлексію. Спостереження за демонстрацією, виконання вправ і огляд у формі дискусії – все це дає змогу зробити більш різноманітну методику становлення цінностей.

Перша вправа дає змогу з'ясувати ієрархію цінностей учасників, друга – виявити їх установки і ціннісні орієнтації, третя – має мету сформулювати вміння використовувати цінності особистості в ділових стосунках чи вирішенні проблемної ситуації, а четверта – сприяє упізнанню цінностей інших людей.

У вступі оголошувалася мета тренінгу, тобто чого студенти-учасники можуть досягнути в

результаті виконання вправ, й забезпечує необхідними ресурсами.

Основу заняття становлять основоположні принципи, підкріплені прикладами, які педагог використовує у презентації вправи і метод – детальний план проведення вправи. Методичне забезпечення огляду вправи передбачає наявність питань, які ставляться в оглядовій дискусії.

У ході дослідження розвиваються цінності в трьох сферах людської діяльності: 1) у спілкуванні з найближчим оточенням (з друзями, рідними); 2) у діяльності (професійній); 3) у самому собі (переживання, почуття).

На першому етапі тренінгу переслідувалася мета – забезпечити педагогічну підтримку студентам у виявленні цінностей та використанні їх для управління собою й іншими, спонукаючи їх і себе до дії, а завданням самих студентів було навчитися самим і допомагати іншим ставити собі цілі завдяки розгляду найбільш значущого для особистості, тобто базових цінностей.

Методом інтерв'ю з'ясовувалися відповідність між навчанням, майбутньою роботою, цілями, взаєминами з іншими чи ситуацією, з одного боку, і цінностями студента – з іншого.

Мотивація зводилася до з'ясування, що студентам до душі в особистому житті, навчанні, майбутній роботі чи кар'єрі, і використання отриманої інформації для самоспонукування до дії.

Ми давали можливість групам вибрати, над чим їм працювати: над тим, що стосується спілкування і взаємин з найближчим оточенням (з друзями, рідними); діяльності (професійної), роботи (уявної майбутньої; самого себе (Я-концепція) чи діяльності у вільний час. У вправі ставилося питання про те, що заставило б їх вийти з будь-якої ситуації. Виникали випадки незручності обговорення подібних ситуацій. Але дослідниками підкреслювалося, що реальні і важливі теми порушуються для того, щоб дати можливість студентам вивчати важливі для них цінності. Адже питання про те, що може привести до прийняття рішення про зміну роботи чи розрив стосунків, дає змогу потренуватися в розкритті самого себе і розумінні оточуючих. Все це становить суть методу NLP, адаптованого авторами до студентської аудиторії і сьогодення.

Кожен студент мав можливість дати відповідь на такі питання: Яке було співвідношення цінностей? Що було подібним, а що відрізнялося? Як можуть такі цінності впливати на вибір людини? Як могли б отримані знання допомогти здійснювати вплив, мотивувати й управляти? У резуль-

таті виконання першої вправи вибудовувалася ієрархія цінностей студентів у вище згаданих трьох сферах їх діяльності. У процесі адаптації до нашої студентської аудиторії вправи та з метою активізації становлення цінностей методом NLP роздаткові матеріали було доповнено методикою самооцінки, завдяки чому у студентів фіксувалися цінності вищого і нижчого рівнів.

На другому етапі стояла мета – навчити студентів-учасників використовувати питання, які дають змогу розкрити й обговорити цінності, що лежать в основі людських дій і прагнень, зокрема, побудувати міст між тим, що важливо для нього (неї) і людей, які оточують. Вправи на цьому етапі зводилися до виявлення їхніх цінностей. Через інтерв'ю виявлялося, до якого задоволення прагнуть студенти в процесі навчання і майбутньої діяльності. Переговори спрямовувалися на виявлення цінностей, які лежать в основі позиції партнера з тим, щоб можна було досліджувати альтернативні шляхи їх досягнення.

Метод цієї вправи полягав в ознайомленні учасників із питаннями, за допомогою яких виявляються цінності. Зокрема, це: «Що важливо для вас в...?»; «Що має спонукати вас...?»; «Що заставляє вас...?»; «Що спонукає вас...?». Наголошувалося на тому, щоб прояснити сенс цінностей за допомогою питань-натяків. Зокрема: «Що саме ви маєте на увазі під...?» або «Що саме було б... в цій ситуації?». Наприклад, обидва партнера, в ролі яких виступають студенти-учасники, цінували чесність. І все ж між ними виникла суперечка, оскільки один з них вважає оплату праці справедливою, якщо вона відповідає потребі, тоді як інший вважає, що оплата має бути відповідною до зусиль. Аналізуючи поняття «справедливість», студенти сформулювали питання для уточнення кожної з точок зору учасників. Оглядова дискусія допомогла з'ясувати певні зміни, що відбулися в свідомості студентів-учасників, сталися в процесі активізації згаданих вище психологічних механізмів.

Як і на першому етапі нашого розвиваючого експерименту, кожен учасник мав можливість ознайомити аудиторію з відповіддю на питання: Які цінності були розкриті? Яка була відмінність у значущостях, що приписувалися різними учасниками одним і тим же цінностям? Наскільки цінності студентів відповідали їх уявленням, і як вони могли б добитися більшої відповідності?

Зміни вдалося простежити завдяки методиці ціннісних орієнтацій [7], адаптованій нами до студентської аудиторії.

Метою третьої вправи було навчити учасників вислуховувати обидві сторони під час диспуту, виявляти зіткнення цінностей, допомагати сторонам з'ясувати причину цього зіткнення і, якщо можливо, знаходити компромісні шляхи вирішення проблеми.

На цьому етапі учасники були ознайомлені з основами залагодження конфлікту завдяки з'ясуванню цінностей особистості. Студенти усвідомили, що конфлікти виникають переважно через невідповідність установок і цінностей. Наприклад, якщо людина орієнтується на кінцевий результат і уважна навіть до деталей, то їй важко працювати з колегою, який орієнтується на творчість, висуває нові проекти, а деталі залишає без уваги. Проблема практично неможливо вирішити в процесі переговорів без додаткових запитань посередника, які приводять до зближення цінностей завдяки узгодженню денотатів і конотацій. У результаті обидві сторони з вищенаведеного прикладу (одну умовно назвемо педантичною, а другу – ініціативною) погоджуються з таким: перед тим, як почне здійснюватися проект «ініціатора», «педант» радить прийняти план, що передбачатиме ще одну зустріч, на якій вирішуватимуться всі дрібні питання; перед тим, як почне здійснюватися проект «педанта», «ініціатор» допомагатиме, пропонуючи нові ідеї. Наприкінці вони, як правило, домовляються про час, необхідний для того, щоб випробувати новий стиль спільної роботи.

Під час виконання четвертої вправи сутність тренінгу зводилася до мети – навчити учасників упізнавати цінності інших, виходячи з їх невербальних реакцій. На початку цієї вправи було ознайомлено учасників з основами підбору ключів до цінностей інших людей. Зокрема, наголошено, що інколи студенти можуть не говорити про те, які цінності та як впливають на їхню поведінку, але невербальні реакції є ключем до розгадки їхнього ставлення до того, що цінується іншими людьми. Зв'язок між ціннісними орієнтаціями і невербальною поведінкою розкривався через низку прикладів із фахової практики, а також знання з теми «Психологія спілкування» та тесту «Визначення типу особистості». Виявлені невербальні реакції заносилися студентами в пам'ятку.

Огляд, метою якого виступала активізація механізму рефлексії у студентів-учасників навчального заняття, полягав у відповідях їх на такі запитання: Скільки учасників змогли успішно реалізувати уявний об'єкт? Що допомогло їм домогтися успіху? Які цінності найбільше зацікавили їхніх

колег? Як вони могли би застосовувати цю ідею, щоб позитивно впливати на колег?

Таким чином, удавалося конкретизувати ієрархію цінностей студентів-учасників та розкрити й обговорити цінності, що лежать в основі їхніх людських прагнень і дій, виявляти причини зіткнення цінностей і, по можливості, знаходити взаємоприйнятні шляхи вирішення проблеми, потренувати учасників у виявленні цінностей співучасників, виходячи з їх невербальних реакцій.

Методи дослідження. У процесі дослідження психологічних механізмів становлення цінностей студентської молоді з'ясувалося, до яких змін рангів цінностей призводить експериментальний вплив у формі навчального заняття за психотехнікою NLP.

Для виявлення змін у системі цінностей студентів завдяки тренінговим заняттям було проведено багатофакторний дисперсійний аналіз, який спрямовувався на перевірку гіпотез щодо значущості головних ефектів факторів і їх статистичної взаємодії. Залежною змінною виступав ранг цінності за методикою М. Рокіча [12; 17; 18]. Незалежними змінними (факторами) в нашому експерименті виступили: спеціальність і стать, а залежною змінною – психологічний вплив на розвиток цінностей студентів. Специфіка останнього фактора, порівняно з першими, полягає в тому, що зміна залежної змінної досліджувалася в одних і тих самих студентів до і після впливу. Оскільки цей фактор є фактором «внутрішньосуб'єктивним», то тут ми маємо взаємопов'язані вибірки студентів.

Дисперсійний аналіз дає змогу розкласти значення залежної змінної досліджуваних на компоненти, кожен з яких зумовлений дією рівня відповідного фактора, незалежною дією, або, точніше, сумісною дією декількох факторів.

Таким чином, наявність декількох змінних спрямовувалася на перевірку робочих гіпотез щодо відмінностей середнього рангу цінності: 1) у представників різних спеціальностей; 2) між групами студентів чоловічої і жіночої статі; 3) у студентів залежно від комбінування статі й факультету; 4) між першим тестуванням цінностей у ході пілотажного дослідження і другим – після тренінгу. Перевірялися також гіпотези щодо наслідків впливу тренінгу на зміни середнього рангу цінності студентів залежно від спеціальностей, статі, а також їх комбінування.

Кожна із перелічених гіпотез формулювалася як припущення стосовно відсутності значних відмінностей змін залежної змінної під впливом незалежних змінних (факторів). Тобто

за основу бралася нульова гіпотеза. Якщо F-критерій, пов'язаний з кожною з гіпотез, виявлявся настільки великим, що вірогідність його випадкової появи у разі справедливої нульової гіпотези була досить малою ($\alpha < 0,05$), то нульова гіпотеза відкидалася й приймалася їй протилежна (альтернативна), яка стверджує, що деякі середні не дорівнюють одна одній. Висновок про те, які відмінності призвели до відкидання нульової гіпотези, зроблено на основі аналізу таблиць середніх значень залежної змінної й графіків статистичної взаємодії факторів.

Для інтерпретації результатів факторного аналізу було взято до уваги тільки значущі показники при $p < 0,05$. Критерієм оцінки впливу на ознаку (цінності) факторів, які регулювалися в процесі експерименту, слугував F-критерій Фішера, тобто критерій оцінки впливу на ознаку факторів, що регулюються в процесі дослідження [13, с. 48]. У своїй інтерпретації ми відштовхувалися від найвищого значущого ($p < 0,05$) показника F-відношення до найнижчого.

Результати. Вдалося виявити, що найвищим показником F-відношення ($F=13,085$ при $p=0,001$) у нашому експериментальному дослідженні виступав показник T-цінності «Освіченість», яка

змінювалася під безпосереднім впливом фактора тренінгу незалежно від впливу факторів статі чи спеціальності. Два останні вказали нам на напрямки змін, що відбулися під впливом першого (див. табл. 1). За фактором статі ми отримали після проведеного тренінгу у студентів середній ранг $M=4,85$, при $m=0,63$ (до тренінгу $M=9,79$, при $m=0,75$), а в студенток середній ранг $M=6,51$, при $m=0,80$ (відповідно до тренінгу $M=10,70$, при $m=0,95$). За фактором спеціальності (інституту) ми одержали такі результати зміни орієнтації на розвиток: студенти спеціальності «Менеджмент організацій» змінили своє ставлення до орієнтації на освіту і розвиток у процесі осмислення і впливу дослідника від середнього рангу $M=9,29$ ($m=1,76$) до $M=6,29$ ($m=1,48$), (різниця $M=6$), а студентки цієї спеціальності – від $M=10,70$ ($m=1,47$) до $M=6,20$ ($m=1,24$), (різниця $M=4,50$). Студенти зі спеціальності «Облік і аудит» змінили своє ставлення на користь необхідності розвиватися (працювати над собою, постійно фізично і духовно вдосконалюватися) від середнього рангу $M=9,43$ ($m=1,25$) до $M=5,29$ ($m=1,05$), (різниця $M=4,14$), а студенти-психологи – від $M=8,20$ ($m=2,08$) до $M=4,80$ ($m=1,75$), (різниця $M=3,4$).

Таблиця 1

Напрями змін цінностей-засобів у різних групах студентів, що утворені комбінуванням факторів факультету і статі та міжсуб'єктивним фактором впливу дослідника

І-цінності	Міжсуб'єктивний фактор Within-Subjects Contrasts							
	Вплив V		Вплив * Інститут V * ID		Вплив * Стать V * SEX		Вплив * Інститут * Стать V * ID * SEX	
	F	Sig p	F	Sig p	F	Sig p	F	Sig p
Акуратність (чистоплотність) v19	,001	,969	,961	,458	5,416	,023	2,016	,102
Вихованість v20	,842	,362	1,782	,115	,078	,781	,557	,695
Високі запити v21	9,680	,003	1,494	,193	,984	,325	,287	,885
Життєрадісність v22	8,972	,004	1,605	,159	10,57	,002	1,689	,162
Старанність v23	1,383	,244	1,748	,123	,252	,617	,250	,909
Незалежність v24	4,642	,035	2,427	,034	,089	,767	,434	,783
Непримиримість до недоліків v25	,673	,415	,815	,562	,007	,934	,442	,778
Освіченість v26	13,085	,001	2,629	,023	,087	,769	1,747	,149
Відповідальність v27	,054	,817	1,888	,095	,300	,586	,898	,470
Раціоналізм v28	1,820	,182	1,775	,117	,399	,530	1,093	,367
Самоконтроль v29	,086	,770	2,313	,043	5,919	,018	4,961	,001
Сміливість у відстоюванні v30	4,794	,032	4,316	,001	1,952	,167	4,502	,003
Міцна воля v31	2,663	,107	,493	,811	3,820	,055	4,198	,004
Терпимість v32	7,011	,010	3,664	,003	7,781	,007	2,838	,031
Чесність v33	2,187	,144	1,338	,252	1,565	,215	,438	,781
Чуйність v34	13,364	,000	1,250	,292	,053	,819	,338	,851
Широта поглядів v35	,321	,573	,326	,921	,191	,663	1,356	,258
Ефективність у справах v36	3,926	,051	,592	,736	2,338	,131	,764	,552

Наступною значною зміною рангу цінності в процесі експериментального впливу тренінгу виступила Т-цінність «Чуйність» $F=13,364$ при $p=0,000$. Диференційні ефекти за статтю проявилися в $M=9,33$ (при $m=0,76$) до впливу тренінгу й $M=6,20$ (при $m=0,70$) після нього у студентів чоловічої статі (різниця $M=3,13$) і $M=11,14$ (при $m=0,95$) – до тренінгу і $M=6,56$ (при $m=0,88$) – після нього у студентів жіночої статі (різниця $M=4,58$).

Дискусія й висновки. У процесі тренінгу значно активізувалися всі внутрішньо-особистісні та соціально-психологічні ефекти механізмів становлення цінностей, особливо інтерес, оцінка й самооцінка та рефлексія. Проведений багатфакторний дисперсійний аналіз фактично підтвердив усі робочі гіпотези і дає змогу зробити висновок, що впровадження тренінгової підготовки в навчально-виховний процес посилює вплив соціально-психологічних механізмів та сприяє активізації внутрішньо-особистісних механізмів становлення цінностей студентів (достовірними виявилися десять показників зміни середнього рангу Т-цінностей і восьми показників І-цінностей). Достовірне підвищення рангу Т-цінностей «Розвиток» і «Пізнання» простежувалося в усіх студентів, які брали добровільну участь у експерименті й спостерігаються деякі диференційні ефекти, що виникають унаслідок взаємодії незалежних факторів статі та спеціальності. Суттєві зміни, що відбу-

лися в цінностях студентів серед цінностей-цілей «Розвиток» і «Пізнання», а серед цінностей-засобів «Освіченість» і «Чуйність» є наслідком того, що в процесі тренінгу ці цінності максимально конкретизувалися завдяки вимогам до суб'єкта навчальної діяльності.

Застосування методики, розробленої М. Розенбергом та Р. Бендлер і Дж. Грюндер, дало змогу суб'єктам навчально-виховного процесу змінити до кращого стиль взаємин, ввести могутній елемент самоконтролю в ці стосунки. Засвоївши особливу мову, можливим стає не тільки розмовляти по-іншому, але й бачити події в іншому світлі, інакше розуміти, по-іншому реагувати (навіть внутрішньо!). Отже, зміна і засвоєння мовних стратегій, установка самоконтролю активізує психологічні механізми розвитку цінностей, коли від побудови зміни в стилі спілкування відбувається зміна в стилі свідомості й поведінки, а цінності допомагають суб'єкту навчально-виховного процесу виробити розуміння явищ і здібностей до саморозвитку духовної сторони своєї особистості.

У завдання наших наступних досліджень становлення цінностей студентської молоді входить вивчення взаємодії і взаємовпливу внутрішньо-особистісних і соціально-психологічних механізмів на їх розвиток, нагальний для практичного менеджменту й технології навчання і виховання студентів.

Список літератури:

1. Болотов В.А., Слободчиков В.И. и др. Проектирование профессионального педагогического образования. *Педагогика*. 1997. № 4. С. 66–68.
2. Гартман Н. Этика. Москва, 1958.
3. Гегель Г.В.Ф. Философия истории. Сочинения. Москва–Ленинград, 1935. Т. 8. С. 8–132.
4. Гуссерль Э. Философия, как строгая наука. Москва : Логос, 1911, кн. 1.
5. Джонсон Р. 40 упражнений тренинга НЛП. Москва : Издательство «КСП+», 2001. 384 с.
6. Зимбардо Ф., Ляйппе М. Социальное влияние. Санкт-Петербург : Питер, 2001. 448 с.
7. Леонтьев Д.А. Методика изучения ценностных ориентаций. Москва : Смысл, 1992. 64 с.
8. Парыгин Б.Д. Основы социально-психологической теории. Москва : Мысль, 1971.
9. Психология. Словарь. Москва : Политиздат, 1990. 494 с.
10. Романюк Л.В. Психологія становлення цінностей особистості : автореферат на здобуття наукового ступеня доктора психологічних наук. Київ, 2014. С. 10–11.
11. Роменець В.А., Маноха І.П. Історія психології ХХ століття / Вст. ст. В.О. Татенка, Т.М. Титаренка. Київ : Либідь, 1998. 992 с.
12. Саморегуляция и прогнозирование социального поведения личности / Под. ред. В.А. Ядова. Ленинград : Наука. Лен-е отд-е, 1979. 264 с.
13. Словарь-справочник по психологической диагностике / Бурлачук Л.Ф., Морозов С.М.; Отв. ред. Крымский С.Б. Киев : Наук. думка, 1989. 200 с.
14. Узнадзе Д.Н. Психологические исследования. Москва : Наука, 1969. 213 с.
15. Ядов В.А. О диспозиционной регуляции социального поведения личности. *Методологические проблемы социальной психологии*. Москва : Наука, 1975. С. 89–105.
16. Revell J., Norman S. In Your Hands. NLP in ELT. London : Saffire Press, 1997. 144 p.
17. Rokeach M. Beliefs, Attitudes and Values. San Francisco : Josey-Bass Co, 1972. 214 p.
18. Rokeach M. The nature of human values. New York : Free Press, 1973.

Romanyuk L.V., Babych M.Ya., Solovey O.Ya. STUDENTS' VALUES BECOMING IN LEARNING PSYCHOLOGY: TECHNOLOGY AND EXPERIENCE

This article describes the ways, mechanisms and their effects in the students' values becoming through the study of psychology by interactive teaching methods using psychotechnology. The training contributed to a significant activation of all intra-personal and socio-psychological effects and mechanisms of values becoming. The conducted multivariate analysis of variance actually confirmed all the working hypotheses and concluded that the introduction of training in the educational process increases the influence of social and psychological mechanisms and promotes the intensification of intrinsic mechanisms of students' values becoming (reliable I-values). A significant increase in the rank of T-values of Development and Cognition was observed in all students who voluntarily participated in the experiment, and observed some differential effects resulting from the interaction of independent factors of gender and specialty. Significant changes that occurred in the values of students among the values-goals of "Development" and "Cognition", and among the values-means "Education" and "Sensibility" are the consequence that in the training process these values are maximized by the requirements for the subject educational activities.

Key words: values, value becoming, training, psychotechnology, interpersonal factors.